

Special Issue, March 2019

International Multilingual Refereed Research Journal

ISSN-2319-9318

ISSN-2319-9318

V i d y a v a r t a®

Indian Council And Social Science Research

(Western Regional Center, Mumbai)
And

**Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi**

Tq. Shahapur, Dist. Thane.
(Affiliated to Mumbai University)

Organized

Two Day's Interdisciplinary National Conference on

Impact of Globalisation on Indian Tribal Community

On Dated : 01 & 02 March, 2019

Organized By

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha
Arts, Commerce & Science College, Khardi,
Shahapur, Dist-Thane- 421601

Prof. D.M. Bhutale
Convener

Prof. K.R. Kalkate
I/C. Principal

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

जीवनदीप शैक्षणिक संस्था, पोई संचालित व मुंबई विद्यापीठ, मुंबई संलग्नित
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डी, ता. शहापूर जि. ठाणे
व इंडियन कॉन्सिल अँड सोशल सायन्स रिसर्च यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित
दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
जागतिकारणाचा भारतीय आदिवासी समुदायावर पडलेला प्रभाव

Patron

Hon. Ravindra Ghodvinde

(President Of Jeevandeep Shaikshanik Sanstha)

Guest Editor

Prof K R Kalkate

HOD of Marathi Department & I/ C Principal

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College ,Khardi, Tal.shahapur Dist. Thane

Prof D M Bhutale

HOD of Sociology Department

Jeevandeep Shaikshanik Sanstha

Arts, Commerce & Science College ,Khardi, Tal. shahapur Dist. Thane

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Call:07548057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publishers / www.vidyawarta.com

52) आदिवासी समुदायाची ओळख अभिषेक बाळू जाधव, पुणे	192
53) जागतिकीकरण आणि आदिवासी कविता डॉ. अलका शिंदे (पवार), Shahad (W).	196
54) जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादीसाहित्य श्री. तुषार प्रकाश भोसले, पुणे	200
55) जागतिकीकरण संकल्पना आणि परिणाम — समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ. ज्योती अरविंद पोटे, अंबरनाथ	202
56) जागतिकीकरणाचा भारतीय जमातींवरील विविध परिणामांच्या संबंधित साहित्याच्या डॉ.सौ. सीमा नरेश परटोले & प्रा. अश्विनी पाटील, ता. भिवंडी	207
57) जागतिकीकरण आणि कंवर आदिवासी जमात सौ. जयश्री अभिमन्यू डंके, पुणे	212
58) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी कविता प्रा. कैलास कळकटे., जि. ठाणे	215
59) जागतिकीकरण आणि आदिवासी समाजातील चळवळ प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा, औरंगाबाद	218
60) जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी साहित्य प्रा. संजय तुकाराम निचिते, जि. ठाणे	220
61) शहापूर तालुक्यातील आदिवासी जमातींवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम प्रा. विशाल संपत भोसले, जि. ठाणे	224
62) आदिवासी समाजातील स्त्रियांचा दर्जा : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ.श्वेतांबरी पी. कनाकेदांडे & मोहिनी प्र.कनकदांडे, नांदेड	228
63) जागतिकीकरणाचा आंध्र आदिवासीवर झालेला परिणाम कु. आरती बस्वराज शेट्टी, पुणे	230
64) जागतिकीकरण : आदिवासी साहित्य रश्मी शेट्टे — तुणे	233

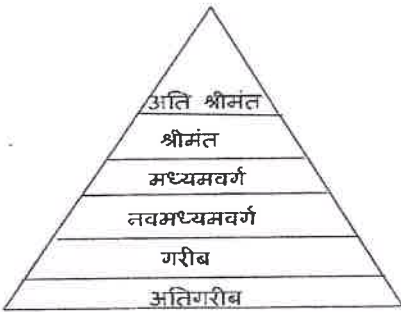
जागतिकीकरण आणि आदिवासी मराठी कविता

प्रा. कैलास कळकटे

मराठी विभाग प्रमुख,

वनदीप शैक्षणिक संस्था संचलित, कला, वाणिज्य
विज्ञान महाविद्यालय खर्डी, ता. शहापूर, जि. ठाणे

खाऊजा म्हणजेच खाजगीकरण, उदारीकरण
जागतिकीकरण याचा स्विकार भारताने १९९० च्या
आरंभ केला. परंतु या धोरणाचे चांगले—वाईट परिणाम
मून येण्यासाठी एक दहा वर्षांचा काळ गेला. या
लखंडानंतर या धोरणाचे दुरगामी परिणाम दिसून
क लागले. मूठभर लोकांच्या कल्याणासाठी असणा—या
धोरणाने माज भारतीय समाज जीवनासमोर अनेक
न उभे केले. कारण भारतीय समाजव्यवस्था ही
रास्तरात विभागलेली आहे.

या धोरणाचा चांगला परिणाम वरील तीन वर्गांला
भोगता आले पण खालच्या तीन वर्गांच्या समोर या
णामुळे अनेक प्रश्न निर्माण झाले. या धोरणाच्या
गल्या—वाईट परिणामांचे प्रतिबिंब साहित्यात देखील
सू लागले. कारण साहित्य हा समाजसापेक्ष सर्जनशील
विष्कार होय (१)

प्रस्तुत लेखात विनोद कुमरे यांच्या २०१४
ली प्रकाशित झालेल्या 'आगाजा' या कवितासंग्रहाच्या

आधारे आदिवासी मराठी जागतिकीकरणाला आपल्या
कवेत कशा प्रकारे पकडले याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न
असेल.

आदिवासी मराठी कविता

साठोत्तरी कालखंडातील एक महत्त्वपूर्ण प्रवाह
म्हणून आदिवासी साहित्याचा उल्लेख करावा लागतो.
आदिवासी हा संदर्भ असलेल्या मराठीतील ललित
साहित्याच्या अभ्यासकक्षा 'दलित' जाणिवेच्या
साहित्यापेक्षा वेगळ्या आहेत. आदिवासींच्या संदर्भातील
भौगोलिक, सामाजिक, वांशिक व धार्मिक पृथक्तेची
जाणीव व्यक्त करणा—या मराठी साहित्यास 'आदिवासी
साहित्य' असे म्हणता येईल. (२) या साहित्य प्रवाहाने
मराठीतील सगळ्या प्रमुख वाङ्मय प्रकारांना वळसा
घातला आहे. त्यात ठळकपणे उठून दिसते. ती 'कविता'
पुस्तकरूपाने प्रकाशित कवितासंग्रह मर्यादित असले
तरी अनियतकालिके, नियतकालिके, संपादने, आदिवासी
साहित्य संमेलनांच्या स्मरणिका इ. माध्यमातून विपूल
प्रमाणात काव्य निर्मिती झालेली दिसून येते. १९७६
साली भुजंग मेश्राम यांनी 'आदिवासी कविता' हा
कवितासंग्रह प्रकाशित केला. त्यानंतर आदिवासी कवींचा
पहिला प्रातिनिधिक संग्रह 'मोहोळ' १९८२ साली
प्रकाशित झाला. त्यानंतर उत्तमराव धोंगडे, वाहरू
सोनवणे, विनायक तुमराम, भुजंग मेश्राम, नीलकांत
कुलसंगे, पुरुषोत्तम शेळमाके, वामण शेळमाके, डॉ.
गोविंद गारे, सुनिल कुमरे, उषाकिरण आश्राम, डॉ.
संजय लोहकरे, विनोद कुमरे इ. कवींनी आदिवासी
कवितेला समृद्ध केले.

मराठीत आदिवासी कविता आता चांगलेच
मूळ धरून लागलेली आहे. तिच्या प्रेरणा दलित
कवितेच्या प्रवाहातच असल्या तरी तिची प्रकृती माज
दलित कवितेपासून अगदी वेगळी आहे. आदिवासी
कविता विस्थापितांच्या वेदनेची कविता आहे. निसर्ग हा
तिचा आत्मा आहे. आपण निसर्गावर विजय मिळवणारे
'नायक' नसून निसर्ग आपलाच एक अतूट भाग आहे.
निसर्गापासून तूटणे म्हणजे आपल्या अस्तित्वापासूनच
ढळण्यासारखे आहे. आधुनिकीकरणातून येणा—या
नागरीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या झंझावातात
आपल्या पकडलेल्या अस्तित्वाचा एकवून ठेवायची, आपल्या

आस्तित्वाचे विघटन कसे थांबवायचे हा तिच्यासमोरचा तापदायक पेच आहे. अशा मूलभूत प्रश्नांना सामोरे जाण्याचा प्रयत्न विनोद कुमरे यांच्या कवितांतून दिसून येतो.(३)

‘आगाजा’ हा विनोद कुमरे यांचा कवितासंग्रह लोकवाङ्मय ग्रहाने ‘आरंभ कविता’ या मालिकेत सप्टेंबर २०१४ मध्ये प्रकाशित केलेला कवितासंग्रह होय.

‘आगाजा’ हा गोंडी भाषेतील शब्द असून त्याचा अर्थ आवाहन असा आहे. ८८ पृष्ठांच्या या कवितासंग्रहात २८ कविता असून त्यापैकी बहुतांश कविता या दीर्घ स्वरूपाच्या आहेत. अरण्य, झेल, माड्य, ढेल्या, जंगो, चुहा, पाडा, दंडार, कोया पुंगार इ. कवितेच्या शीर्षकांवर एक नजर टाकली तरी ही या कवितेची नाळ आदिवासी जीवनाशी किती घट्ट जोडली गेलेली आहे. याची प्रचिती येते

अरण्या, तुझ्या अंगाखांद्यावर खेळता
भुकेचे सिद्धांत मांडता मांडता
येऊन धडकलो जागतिकीकरणात
प्रश्नांचं नैमित्त्य आणि उत्तराच्या उपेक्षेसह(फेसबुक पृ. ७१)

याच प्रश्नांचा आणि उत्तरांचा शोध संपूर्ण कवितासंग्रहात कवी घेताना दिसून येतो.

जागतिकीकरणामुळे आलेल्या उद्योग-धंद्यांच्या प्रकल्पामुळे किंवा त्यांना पुरक सोयी-सुविधा उपलब्ध करून देण्याच्या नावाखाली अनेक मोठे-मोठे प्रकल्प १९९० नंतर भारतात उभारले गेले. त्यासाठी आदिवासी जमातीचे निवास असणा-या जंगलांना सुरूंग लावण्यात आले. त्यामुळे याविषयीची वस्तुस्थिती व चीड कवी अरण्य या कवितेत व्यक्त करताना कवी म्हणतो.

त्यांनी आरंभलेल्या जागतिकीकरणाच्या पुसट बिंदूपासून तुझ्या काळजात रूतवताहेत खंजीर
तुला करताहेत रक्तबंबाळ, नि भुईसपाट
आखताहेत वेगवेगळे प्रोजेक्ट तुला घालताहेत कुंपण
रचताहेत तुझ्या कत्तलीचा इतिहास पुन्हा पुन्हा
आणि घडवताहेत जगभर तुझ्या कत्तलीचंच परिज
मांडताहेत उराव नि प्रस्ताव

(अरण्य, पृ. ०२)

जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेल्या स्पर्धा टिकण्यासाठी सगळ्याच मानवी समूहांचा अटोका प्रयत्न चाललेला आहे.

त्यात आदिवासी समूहातील सुशिक्षित देखीक मागे नाही. पण ही लोक आपली ‘मूळ’ विसरली किंवा त्यांनी मुख्य प्रवाहाशी जुळवून घेण्याच्या नादा सोयीस्करपणे त्याकडे दुर्लक्ष केले आणि आपण क भांडवलवादी व्यवस्थेचा भाग झालो. याविषयीची भाव कवी व्यक्त करतो.

मुख्य प्रवाहाशी जुळवून घेताना
आपण विसरत गेलो आपली दंडार
अंगभर गोंदण किंवा जगण्यातल्या व्यथा
अन् एका भांडवलशाहीचाच एक भाग झालो.
(निसटती, पृ. १४)

‘पाडा’ या दीर्घ कवितेच्या माध्यमातून आदिवार पाड्यांचे वर्तमान कवीने मांडले आहे. जागतिकीकरणानंतर बदलेल्या मानवी जीवनात ‘दिखाऊ’ बाजीला जे महार आले आहे. त्यामुळे ‘पाडा’ हा पांढरपेशी लोकांच दृष्टीने ‘म्युझियम’ झाला आहे याविषयी चीड क मांडतो. तर दुस-या बाजूला पाड्यांवरील लोकांच जगण्याचे प्रश्न, नश्लवाद त्यात सहभागी करू घेण्यासाठी केले जाणारे प्रयत्न किंवा धळ, पाड्यांवरी शाळा, पांढरपेशी लोकांना पडणारे प्रश्न, पाड्यांच विकासासाठी येणारे कल्याण आश्रम इ. विषयी क या कवितेतून व्यक्त होतो आणि त्यातील दिखाऊपणा भाष्य करतो.

आमच्याच जमिनीवर बांधलेल्या कल्याण आश्रमात खेळवतात, नाचवतात मनसोक्त पाहुण्यांसमो काळे-गोरे सफेदपोश येत असतात

आमच्याच कल्याणासाठी आमच्याच वस्तीवर
(पाडा, पृ. ५२)

जागतिकीकरणानंतर धर्मांतरचे एक पेव देशा आले आहे. गरजू लोकांना ओळखून त्यांना मदती हात देऊन धर्मांतरासाठी त्यांचे मतप्रवृत्तीत करण्यात प्रयत्न सुरू आहे. त्यासाठी काही लीडर लोक का करताना दिसतात अशा लीडर लोकांना ‘भाषण’ क कवितेतून कवी सल्ला देतो.

लीडर

तेवढं धर्मातराचं सोडा

आहे तोच आधी जमातीजमातीत जोडा

पाण्यावर काठी मारल्यानं फाकत नाही म्हणतात पाणी
आपल्या मी धर्मात काय आहे वाईट सांगा ?

जागतिकीकरणाचा अरण्यावर पर्यायाने
आदिवासी समाजावर काय परिणाम झाला यावर
अतिशय मार्मिक भाष्य कवीने केलेले आहे.

हे अरण्यबेट

बदलतंय परिवर्तनाच्या चळवळीत

घडवत नेतं माणसांच्या प्रवृत्तीचं स्खलन

आता जंगलात माणसं कुढंच नाहीत शिल्लक

मोठी हेडलाईन भूकबळी अथवा नश्लबळी

महारोगासारखं पसरलेलं हे विचाराचं ग्लोबलायझेशन,

अरण्यबेट सोडत राहतं आर्त किंकाळ्या

झाडापानांवर पेरलेली अवकाळी सुरंगफळं

आणि परिवर्तनाच्या चळवळीत रापलेलं अरण्यबेट

(अरण्य, पृ.०६)

या लेखाच्या मयदिमुळे या ठिकाणी फक्त
आगाजा या कवितासंग्रहातून व्यक्त झालेल्या
जागतिकीकरणाविषयीच्या कवीच्या भावनांचा शोध
घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.परंतु या कवितासंग्रहाचे
स्वरूप खूप व्यापक अशा स्वरूपाचे आहे.कारण ही
कविता फक्त आदिवासी जगणे मांडत नाही किंवा
दुःखही मांडत नाही.ती मांडते ती वस्तुस्थिती. आदिवासी
समाजातील एक शिकलेला मुलगा 'भान' आल्याच्या
नंतर आपल्या समाजावर एक दृष्टिक्षेप टाकतो आणि
तो टाकल्यानंतर त्याला जे काही दिसते त्याविषयी तो
'आगाजा' करतो.

या कवितांच्या माध्यमातून आलेले प्रतीके व
प्रतीमा ह्या जशा आपल्या आदिम परंपरेशी नाते
सांगणा—या आहे. तशाच त्या आधुनिकतेशी जोडून
घेणा—या ही आहेत. कवी फक्त दुःखच व्यक्त करत
नाहीतर तो दुःखाच्या मुळाशी जाऊन त्यावर भाष्य
करण्याचा प्रयत्न करतो.त्यामुळेच ही कविता भाष्यत्मक
वाटत नाही.तर ती गोंडी भाषेतील, संस्कृतीतील अनेक
शब्द या कवितासंग्रहात जागोजागी पसरलेले आहे.
तसेच अनेक इंग्रजी शब्दही आपणास दिसून येतात.

थोडक्यात चंद्रकांत पाटील म्हणतात त्याप्रमाणे आपल्या
पहिल्याच संग्रहात कुमरे यांनी आशय अभिव्यक्ती
आणि रूपबंधावर मिळवलेला ताबा निश्चितच प्रशंसनीय
आहे.

संदर्भसूची—

(१) रा.ग.जाधव साहित्य व सामाजिक संदर्भ.
पृ.०३ तृतीयावृत्ती २००३ कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन,पुणे.

(२) डॉ.मुनघाटे प्रमोद,आदिवासी मराठी साहित्य
स्वरूप आणि समस्या. संपादक—डॉ.प्रमोद मुनघाटे.पृ.
०३.प्रथमावृत्ती २००७.प्रतिमा प्रकाशन,पुणे.

(३) पाटील चंद्रकांत,मुलपृष्ठ, आगाजा, विनोद
कुमरे. दुसरी आवृत्ती जानेवारी २०१५ लोकवाङ्मय
गृह, मुंबई.

□□□

